

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR

IKAROSZ-TERMÉSZET ÉS BÖRTÖNKENYÉR

Demeter Béla:

egy személyes tragédia közösségi vonatkozásai



Beke György fogalmazta meg először az érvényes és mindmáig válaszra váró kérdést: ha valaki a történelem fogaskerekei közé kerül, annak az lesz a sorsa, akár csak Demeter Bélának? S mindegy, hogy odadobták, vagy odaesett?!

Minden nép és nemzet, minden közösség – s ezt történelmi példák erősítik – egy idő után elégtételt nyújt áldozatainak, megemlékezik mártírjairól. Vagy úgy, hogy igyekszik őket kiengesztelni még életükben, ha lehetséges, vagy holtukban legalább, úgy, hogy ápolja emléküket. De ki fogja rehabilitálni Demeter Bélát? És miért is kell rehabilitálni személyét, közkinccsé tenni az erdélyi magyarságért hozott áldozatát és rendkívül gazdag életművét?! Ki is volt Demeter Béla?

Egész élete, egész munkássága az erdélyi magyar közösség jövőjéért való küzdelemben telt el és teljesedett ki. Hogyan történhetett meg mégis, hogy a mai erdélyi magyar közvélemény mit sem tud az egykori írástudóról, közéleti harcosról, nagy tudású szakemberről, kutatóról – a kor tanújáról? A mártírsors és annak politikai következményei – a történelemben nem példátlan módon – azt eredményezték, hogy személye szinte ismeretlen maradt az erdélyi magyarság múltja iránt érdeklődők előtt is. Testvérének, Demeter Jánosnak, Jancsó Elemérnek, Jancsó Bélának, Venczel Józsefnek, László Dezsőnek (az egykori „erdélyi fiataloknak”) megjelentek visszaemlékezései, írásai, ezért munkásságuk jobban beépülhetett a köztudatba, mint az ő hagyatéka. Az övét tiltás és elhallgatás övezte és süllyesztette el.

**Édesapám körjegyző
volt, vagyontalan,
hétgyermekes család
tagjaként nevelkedtem.**

Demeter János 1975-ben megjelent visszaemlékezésében (*Századok sodrában*, Kriterion, Bukarest) nem sok szót és teret vesztegetett öccsére. Miért? Talán öccse által is támogatott kizárása a harmincas években az Erdélyi Fialok köréből vagy a „ki megy balra, ki meg jobbra?” politikai osztódásból és következményeiből eredő testvérharag volt az oka? Vagy az, hogy a politikai és társadalmi ranglétrán elfoglalt pozícióját baloldali múltja ellenére – különösen 1956 után – veszélyeztette az irredentának és revizionistának titulált, kémkedéssel gyanúsított testvér, aki Magyarországról történt kiadatása után börtönbe került, és ott is halt meg gyanús körülmények között? Egyébként a szóban forgó könyvnek éppen a kommunista rezsim középkori szinten működtetett jilvai börtönének, a fogva tartás körülményeinek, az embertelen bánásmódnak az érzékletes leírása a legkiemelkedőbb erőssége. A két testvér ugyanis 1951. április 18. és 1952. december 24. (D. B. halálának napja) között együtt fogyaszthatta a román börtönkenyeret (Balogh Edgár, Lakatos István, Csögör Lajos mellett). Demeter János öccse halálának körülményeiről első ízben 1988 tavaszán beszélt Töttössy Istvánnak.¹ Addig a családban is úgy tudták, hogy D.B. az 1946-os letartóztatás előtt felfedezett és sikeresen műtött heredaganat következtében pusztult el (amely a vallatások és kínzások alatt kiújult).

Demeter Béla annak a két világháború közötti, az együtt élő népek megegyezésében bízó, a transzszilvanizmus eszme körében gondolkodó erdélyi magyar értelmiségi nemzedéknek valóban emblemikus alakjaként úgy készült, majd lett felelős és tettere kész írástudója közösségének, hogy mindvégig tudatában maradt: aki írástudó, az nem válhat (önmaga lényegének megtagadása nélkül) gerinctelen szószegővé és árulóvá, igazolva mintegy a Julien Benda és Babits Mihály által hangoztatott igazságot. Talán ezért is sohasem volt frontemberként a közélet, a politika élvonalában. Mindig inkább a háttérből készített elő eseményeket és fordulatokat: újságíróként, felelős szerkesztőként, úttörő falukutatóként, EMGE-tisztviselőként. „Hídverő” volt, mai szóhasználatnál élve „cölöpember”, majd pedig – magyar állami közszolgálatban – nemzetközi szakértőként és tanácsadóként végzett fontos, nélkülözhetetlen munkát.

Ikarosz-természet volt: kíváncsi, tudás- és szabadságvágygal teli ember, mint annyian a Kelet-Közép-Európában kisebbségi sorsra kárhozottak közül a 20. században – közösségének erkölcsi és szellemi mindenese. Aki a túlélő hit és meggyőződés kegyelme adta belső szabadsággal, a sors által rá mért feladattudattal volt telítve mindig. Az autonómiáját megőrző, metafizikai értelemben is szabad ember arány- és minőségérzéke szavatolta, hogy a mértéket sosem vétette el. Csalódások után és radikalizálódás közben sem. Szolidaritásérzése és szociális érzékenysége, kiváló kommunikatív képessége és nyelvtelensége pedig nem mindennapi segítséget jelentett a kapcsolatteremtésben és -ápolásban, az olyan szellemi-politikai körökbe való bejutásban, mint az Erdélyi Fialok és az EMGE, Bukarestben különböző vezető politikusok (Alexandru Vaida-Voievod, Iuliu Maniu) és társadalomtudósok (Dimitrie Gusti), majd Budapesten neves politikusok és kormánytényezők (Teleki Béla és Teleki Géza, Tildy Zoltán, Nagy Ferenc és Bajcsy-Zsilinszky Endre). S a párizsi békeszerződés idején is éppen ezért hívta fel magára a figyelmet, tudta hallatni szakértőként a szavát. Márai Sándor párizsi tudósítóként feljegyezte, hogy a magyar békeküldöttség tagjai közül azon kevesek egyike, akiknek szakmai tudásához és politikai felkészültségéhez nem férhet kétség, amellet őt nyelvismerete, érvelő szereplése és lobbizása valóban feljogosítja a tárgyalásokon való részvételre, és jó lenne, ha a hozzá hasonlókból több volna Párizsban.² Kertész István, a szakértőcsapat vezetője visszaemlékezésében nem győzi eléggé dicsérni és kiemelni elkötelezettségét, felkészültségét és konok kitarását.³ Úgyszintén Gyöngyösi János külügyminiszter, a magyar békeküldöttség vezetője.⁴ Minderre viszont más is felfigyelt. Például Gheorghe Tătărescu külügyminiszter, aki a friss hatalmi ügynökök biztatására külön jegyzékben számolt be Deme-

ter Béla szerepléséről az eleinte még jobboldali, majd a rövidesen azt felváltó Groza-kormánynak.⁵ Igazából innen származtatható későbbi mártírsorsa.

Mint a már lassan hozzáférhető magyar titkosszolgálati dokumentumokból, továbbá az egykori munkatársak (Kertész István, Mikes Imre⁶) emlékirataiból is kiderül: a párizsi békeszerződés tárgyalásainak ideje alatt Demeter Béla hamar meggyőződött Magyarország kiszolgáltatott helyzetéről, ezért tevékenyen részt vett a küldöttség nem kommunista tagjai által szervezett akcióban, amely Moszkva ellenőrzésének megkerülésével, egy emigráns párizsi magyar csoport nevében próbálta a világ elé tárni azt az erdélyi valóságot, melyet hivatalos keretek között a Luxembourg-palotában nem mondhattak el.

Mikes Imre (akit *Erdély útjai. Nagymagyarországtól Nagyromániáig* című könyve miatt 1936-ban kitoloncoltak Romániából) 1945 és 1947 között a párizsi magyar nagykövetség sajtótitkára s egyben a béke delegáció sajtórészlegének is tagja volt. Az ő párizsi lakásán jött össze Erdély ügyében az az erdélyi szakcsoport, mely jelentésekkel, petíciókkal próbált lobbizni a nyugati emigráns körökben. Sokáig a párizsi szovjet nagykövetséget is sikerült megtevesztetni, ám Boldizsár Iván jelentéseinek köszönhetően csakhamar kiderült, hogy kik készítették a rendszeresen szétosztogatott dokumentumanyagot.

Boldizsár Iván hivatalosan a Nemzeti Parasztpárt tagja és megbízottja, ám valójában a delegáció helyettes vezetője, a kommunista, Moszkva-ügynök Gerő Ernő bizalmasa volt, aki a magyar hírügynökség felügyelőjeként naponta tett jelentést a szovjet nagykövetségen a magyar delegáció tagjainak tevékenységéről és viselt dolgairól. Ő volt az, aki az MTI párizsi kirendeltségének megtiltotta, hogy továbbítsa azt a hírhedt, legvadabb magyarellenes Visinszkij-beszédet, amelyet így a magyar közvélemény meg sem ismerhetett. Nyilvánosan megfenyegette Demeter Bélát, az erdélyi szakértőcsoport vezetőjét lobbitevékenységéért, azt állítva, hogy belpolitikai adatokat szolgáltat ki emigráns köröknek, amelyek természetesen a nyugati titkosszolgálatok irányítása alatt állanak, ezért hazatérésük után ennek majd komoly következményei lesznek. Demeter Béla kálváriája ekkor kezdődött, ő ugyanis a párizsi megbízatás után hazatért Magyarországra, míg szakértő társainak többsége Nyugaton maradt 1947. február 10-ét követően.

Boldizsár Iván párizsi szereplését és múltját Mikes Imre leplezte le 1953-ban Reflektor című műsorában – ekkor Gallicus álnéven már a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. „A magyar népi demokrácia egyik legsilányabb propagandalegénye” – mondta róla többek között.⁷ Tény, hogy a magyar titkosszolgálat irattárából még nem került elő a Boldizsár-féle feljelentés. (Elegendő lett volna a szovjet utasítás?) Az is tény viszont, hogy Demeter Bélát, aki továbbra is a politika hálójában marad, 1947 kora tavaszán az ÁVO letartóztatja. Ekkor kezdődik a Kiszegedapárt szétverése is. Annak a „szalámpolitikának” alkalmazása, melynek eredményeképpen a szovjet fennhatóság alá került kelet-európai államokban létrejöhetett a kommunista diktatúra és hatalom. Nagy Ferenc miniszterelnököt lemondatták (külföldön marad), Gyöngyösi János külügyminisztert az egész kormánnyal megbuktatják, a hozzá kötődő Demeter Bélát pedig lefogják. Kínzásokkal próbálnak kicsikarni belőle olyan terhelő adatokat, melyekkel alá lehetett volna támasztani például a Teleki Géza-féle „reakciós körök” békeelőkészítési akciójára vonatkozó vádakat. A katonapolitikai osztály Nádor utca 9. szám alatti egyik földszinti zárkájában rövid ideig társa volt dr. Dózsa István állatorvos, kandidátus. Elmondása szerint akkor öten voltak a cellában. Rajtuk kívül még dr. Bejtsy pápai kamarás, Sóvári Tihamér alezredes és Horváth Béla repülő ezredes. Demeter Bélát onnan az Andrásy út 60-ba vitték át.

Az ÁVO négyhónapi vallatás után sem tudott Demeter Bélától egyetlen olyan információt sem szerezni, amilyenre utasítást kapott. A vallatások és kínzások egész-

ségét annyira próbára tették, hogy a rabkórházban többhetes kezelésre és ápolásra szorult. Vagy a rabkórházból, vagy a hírhedt Andrassy út 60-ból figyelmeztető üzenetet tudott küldeni Teleki Géának, hogy meneküljön. Demeter Bélát bizonyítékok hiányában, az érvényben lévő törvények értelmében szabadon bocsátják. Hiszen a Kisgazdapárt szétverése sikerült, vezetőinek többsége külföldre menekült, s a kommunista párt is hatalomra került.

Kálváriája viszont folytatódott. Július 9-én a Münnich Ferenc rendőr altábornagy aláírásával ellátott parancs alapján a közrend és közbiztonság fenntartására, továbbá fontos állami érdekre hivatkozva ismét letartóztatták. Ezúttal a Budapesti Népfőügyészségen vallatják, mint a „Magyar Közösségi ügy” vizsgálati dossziéjában olvashatjuk (ÁBTL-319-V-2000/33). A magyar kommunista hatóságok „Magyar Közösség” néven korábbi fasiszta szervezetek és politikai pártok tagjainak állítólagos összeesküvését próbálták felgöngyölíteni. Demeter Béla 1943-tól volt tagja a kezdetben nemzeti civil egyesületnek, melyet később, már a háború után, revizionista és államellenes vádakkal illettek. Tagjainak zöme azonban külföldre emigrált, így az a megfigyelt csoport, melyet Demeter Bélával együtt 1947-ben „begyűjtöttek”, teljesen ártalmatlannak és a múlt maradékának bizonyult.

A vallatások azonban erősen kikezdték D. B. egészségét, ezért átszállították a János-kórházba. Dr. Matusek főorvos lehetővé tette a barátaival való érintkezést,⁸ így például felkereste őt dr. Bakay Lajos urológus sebészprofesszor, aki 1946 februárjában már műtötte. Fia, ifjabb Bakay Lajos, a később az Amerikai Egyesült Államokban letelepedett idegsebész-professzor önéletrajzi könyvében⁹ bőven olvashatunk arról, hogyan sikerült édesapja bátor fellépésének köszönhetően a halálos betegnek diagnosztizált foglyot kiszabadítani.

Demeter Bélát mindkét esetben vizsgálati fogságban tartották, bírói ítéletre nem került sor. Balás-Piri László állítása szerint¹⁰ (ő dr. Bakay Lajos unokája, Balatonlellén Demeter Bélának horgásztársa, 1990 után, a közel ötven éven át elhallgatott ügy élesztetője), Nagy Ferenc és Teleki Géza Nyugatra menekülése után a súlyosan beteg Demeter Bélára „egy ideig” senki sem kíváncsi. Kivonul a közéletből és a politikából, s Bakay professzor meghívására Balatonlellén, a Bakay és a Farkas család védőszárnyai alatt húzza meg magát. Több mint három évet tölt ott, és egészségi állapota lényegesen feljavul. Kecskéket legeltet, horgászik, erdélyi ételekkel kedveskedik házigazdáinak. Újra kiegyensúlyozott és derűs – már amikor egy rossz előérzet vagy baljós következtetés nem teszi borúlátóvá.

Magyarország és Kelet-Európa politikai fejleményeit figyelve alighanem tudatában volt annak, hogy a balatonlellel idill nem tarthat sokáig. De azért napjait olvasással és tanulással töltötte – tökéletesítette német és francia nyelvismeretét –, tréfás versikéket faragott. Szívesen „eldiskurálgatott” a helybeliekkel, s csakhamar népszerű is lett körükben. A balatonlellel Bodonyi Dezső, az idő szerint pénzbeszedő, így emlékezik rá vissza: „Úgy láttam, örül, hogy valaki bejött hozzá beszélgetni. Korban körülbelül megegyeztünk, így volt közös témánk. Később, ha kis időm volt, mindig bementem hozzá. [...] A későbbiekben ő is mesélt a háborús dolgokról, Erdélyről, a környezetéről, barátairól. [...] Többszöri találkozás után jöttem csak rá, hogy valamitől tart. [...] Bizalmas dolgokat is elmondott, és figyelmeztetett: vigyázzak, mert esetleg nekem sem lenne jó, ha bizonyos körök megtudnák, hogy többször is beszélgettünk.”

Nem oktanul. Börtönviselt emberek állítják, hogy aki egyszer a börtönkenyeret megkóstolta, az hiába szabadul a rabságból, előre megérzi közelgő végétét.

1951. március 15-én délelőtt az ÁVO egységei körülférták Balatonlellét. Demeter Béla éppen a Farkas családnál kávézgatott-beszélgetett. A két civil ruhás detektívet a házigazda, mit sem sejtve, kávéval kínálta. Azok udvariasan arra kérték Demeter

Bélát, hogy tartson velük, azzal nyugtatva a házigazdát, hogy mindössze rövid, egy-órás kihallgatásról lesz szó. D. B. viszont jól tudta, kikkel van dolga, és így búcsúzott: „Isten veletek, engem többé nem láttok...” Délután a hatósági személyek már házkutatást tartottak szobájában, majd lepecsételték az ajtót. Sem ügyvéd, sem barát, sem családtag nem látta többé.¹¹

Az 1970-ben rendezett vizsgálati dossziéból (ÁBTL-319-V-111763, eredeti iktatószáma 10-506-1951) kiderül: az ÁVO már letartóztatását megelőzően, 1951. március 12-i keltezéssel Demeter Béla-környezettanulmányt készít. Abból személyi adatait (továbbá egykori házigazdája, özvegy Radnóti Istvánné sorsát) leszámítva csak annyi derül ki, amennyit a budapesti Kecskeméti utca 9. szám alatti lakóház házmestere (Kondásné) mondott róla. (Jellemző! Nem éppen a házmesterek voltak az ÁVO legmegbízhatóbb ügynökei!) Üldözői így szereztek tudomást balatonlellei tartózkodási helyéről.

Íme a szóban forgó (1970. november 16-án ellenőrzött és véglegesített) vizsgálati dosszié tartalma: 1. Tartalomjegyzék (1–2. o.), 2. Betűsoros névmutató (3–4. o.), 3. 1 darab kék kérdőjegy (5. o.), 4. Demeter B. KT-ja [környezettanulmánya] (6–7. o.), 5. Őrizetbe vételi határozat (8. o.), 6. Nyilatkozat (9–10. o.), 7. Jelentés (11–14, 22, 24–26. o.), 8. Házkutatási jegyzőkönyv (15–16. o.), 9. Feljegyzés (19–20. o.), 10. Másolat (21. o.), 11. Szolgálati jegyzék (23. o.), 12. Gyanúsított[i] jegyzőkönyv (27–32. o.), 13. Ítéletkivonat (33. o.), 14. Határozat (34–35. o.), 15. Boríték (36. o.), 16. Zárólap (37. o.), 17. Betekintőlap (38–9. o.). (Lezárva 17. sorszámmal, 39 oldalszámmal, dátum.)

A magyar Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára mindössze 39 oldalon kínálja az érdeklődőknek a Demeter Béla-ügyet, melyből nyilván nem derülhet ki, hogy Rákosi Magyarországáért is szolgáltatta ki a népi demokrácia útjára áttért román kormánynak az ő szolgálatában álló közhivatalnokot. Ezért ügye messze túlnő az egyéni emberi sorson, hiszen magát a magyar államot érinti: a közzolgálat és állampolgárság alapvető kérdéseit. Rákosi Magyarországá „intézményesített hazaárulást” követett el vele szemben, amikor cserbenhagyta mint állampolgárt, mint feladatot teljesítő közhivatalnokot különösen, hogy ennek az árulásnak következménye valóban a mártíromság lett.

Térjünk vissza a vizsgálati dossziéban található dokumentumokhoz. A „gyanúsított[i] jegyzőkönyv” második részében D. B. terheltként az alábbi, önéletrajzi vonatkozásait tekintve az egyetlen fennmaradt és hiteles vallomást teszi. E szöveget teljes egészében közöljük:

„1910-ben Somkeréken születtem. Édesapám körjegyző volt, vagyontalan, hétgyermekes család tagjaként nevelkedtem. Középiskoláimat Kolozsváron és Székelyudvarhelyen végeztem. Kb. 20 éves koromtól paraszt- és gazdasági kérdésekkel foglalkoztam, és tanulmányaim is jelentek meg ilyen irányban. Az Erdélyi Fiatalok faluszemináriumának elnöke voltam, s a Keleti Újságba kisebbségi és gazdasági cikkeket írtam.

1933–36 között magyar diákokat tanítottam románul Kolozsváron, és alkalmi fordításokkal kerestem a kenyerem.

1936-tól az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület főtitkára, és az Erdélyi Gazda című lap szerkesztője voltam. Ezenkívül a Romániai Magyar Népközösség gazdasági szakosztályának a főtitkára is voltam.

1941–44 között a Kolozsvári Hetilapba is írtam cikkeket az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület megbízásából. Ezt a lapot a Sztójay-kormány 1944 márciusában, a német megszállás után betiltotta.

A háború alatt, egészen a felszabadítás után, 1945. február 5-ig az erdélyi magyarokta vidékek autonómiájának megszervezésével foglalkoztam a Magyar Népi Szövetség megbízásából.

1945 februárjában Teleki Géza meghívására az erdélyi magyar szervezetek beleegyezésével Debrecenbe mentem, hogy az Ideiglenes Magyar Kormány mellett a függőben levő erdélyi kérdésnek szakértőjeként működjek.

A fenti minőségben működtem 1945 szeptemberéig.

1945 szeptemberében a külügyminisztertől és a miniszterelnöktől, Gyöngyösi Jánostól és Dálnoki Miklós Bélától megbízatást kaptam, hogy gyűjtssem az anyagot Erdélyből, amellyel a békekonferencián a romániai kisebbségi sérelmeket dokumentálni tudnánk.

A fenti kéréshez szükséges volt a már birtokomban levő anyag feldolgozása és egy hírszerző hálózat kiépítése a román kormány tudta nélkül.

Véleményem az volt, hogy ezt másképpen kell megoldani, és javasoltam, hogy a hírszerzés fedezésére egy állandó bukaresti magyar missziót állítsanak fel, amely felveszi a kapcsolatot az erdélyi magyarsággal.

A megbeszélés eredményeképpen 1945 őszén egy kb. 6-tagú bizottság ment le Romániába és jelenleg is ott működik. Ennek tagjai voltak: Nékám Sándor dr., követségi tanácsos, Iklódy Dezső dr., követségi tanácsos, Gyöngyösi István dr., követségi tanácsos, Keresztes Zoltán dr., követségi titkár, későbbben ifj. Gyallay Pap Domokos követségi titkár és a fentiekén kívül néhány adminisztratív munkát ellátó beosztott.

Ezután megbízatásom, amelyet időközben Tildy Zoltán és Nagy Ferenc is megújított, az volt, hogy a bukaresti magyar misszió útján vagy egyes Budapestre látogató romániai magyar állampolgárok által a határon illegálisan áthozott üzeneteket, illetve adatokat kiértékeljem és feldolgozzam a külügyminisztérium számára.

Meg kell jegyezmem, hogy az adatok zömét a bukaresti magyar diplomáciai misszió futárszolgálatával kaptam meg, és azok az értesülések, amelyek formailag illegálisan kerültek át a határon, olyan egyénektől származtak, akik vagy a miniszterelnökséggel, vagy a külügyminisztériummal kapcsolatban állottak.

Időközben a magyar misszió megszervezte a rendszeres hírszerző szolgálatot a Magyar Népi Szövetség szervezeteinek felhasználásával.

Osszegezve tehát: az adatokat a következő módon kaptam:

- a) a bukaresti misszió futárjával;
- b) Budapestre látogató magyaroktól, a határon illegálisan áthozva;
- c) az Erdélyből kiutasítottaktól, kiknek panaszairól a Népgondozó Hivatalban jegyzőkönyvet vettek fel. Az utóbbi módon gyakran kaptunk hamis adatokat.

Az erdélyi magyarság vezetői közül adatokat Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Bányai László, dr. Csákány Béla, a Magyar Népi Szövetség bukaresti irodájából egy Czikó nevű egyén, ugyanonnan egy evangélikus pap, kinek nevét nem ismerem, Felszeghy Ödön dr., dr. Csögör Lajos, György Endre, dr. Nagy Miklós és sokan, akikkel csak a bukaresti magyar misszió állott összeköttetésben, szolgáltattak.

Az adatok Budapestre juttatását a bukaresti misszió fent jelzett tagjai és más, Bukaresten keresztülutazó magyar diplomaták intézték.

Rajtuk kívül Turi Kornél Sándor kolozsvári egyetemi tanár, Farkas Árpád kolozsvári mezőgazdasági főiskolai tanár, Antal Dániel román országgyűlési képviselő, Ungvári Sándor tanár, dr. Horváthy Dénes szövetkezeti tisztviselő, dr. Sággy István ügyvéd, Lakatos István román képviselő, dr. Jancsó Elemér kolozsvári egyetemi tanár, egy Csomóss nevű marosvásárhelyi egyetemi hallgató és még többen hoztak számunkra adatokat erdélyi eseményekkel kapcsolatban, akiknek a nevére nem emlékszem.

Az adatokat vagy a külügyminisztériumba, vagy lakásomra hozták. Lakásomra, emlékezetem szerint Jancsó Elemér, Ungvári Sándor és dr. Horváthy Dénes hoztak anyagot, legtöbbször szóban, mert nem merték román területen írásban hozni. Az olyan anyagot, melyet lakásomra kaptam, a legrövidebb időn belül ismertettem a külügyminiszterrel.

Az erdélyi vonatkozású híreket én értékeltem ki és dolgoztam fel egyedül. Tudomásom szerint hasonló megbízatása másnak a magyar kormány részéről nem volt. A gyakorlati munkában (fordítások) segítségemre volt Bárán Dezsóné (született Binder Margit) és Nagy Irén (gépelés). Báránné a kultuszminisztérium tisztviselője, és még Teleki Géza bocsájtotta rendelkezéseimre. Nagy Irén tőlem kapta a javadalmazását, amit nekem a miniszterelnök térített meg. Báránnéval és Nagy Irénnel a lakásomon dolgoztunk.

Tudomásom volt egy-egy kapcsolatunk alapján arról, hogy Erdélyben a mi munkánktól függetlenül is működnek a magyarság körében illegális szervezkedések, illetve hírszerzés. Így pl. a Székelyföldön összeírták, hogy kik a jó magyarok és kik nem, és egy esetleges magyar bevonulás esetén kiket lehet valamilyen tisztségbe helyezni. Valószínűnek tartom, hogy a Magyar Közösségnek is működött erdélyi szervezete.

1946-ban például különböző erdélyi városokban ítélték el magyar fiatalemberekkel illegális röpcédulák terjesztéséért.

Feltett kérdésekre válaszolva adom elő, hogy egyes körülmények szerint Csomóss Miklósnak lehettek kapcsolatai az ilyen illegális antidemokratikus szervezkedésekkel. Ezt támasztja alá az a körülmény, hogy az erdélyi Wesselényi Lövészegyesület vezetője Csomóss Miklós volt, és a Wesselényi-egyesület már a múltban is foglalkozott hírszerzéssel.

Meg kell még jegyeznem, hogy Csomóss Miklós 1946 tavaszán felajánlotta, hogy rendelkezéseimre bocsájt erdélyi anyagot, és egy más alkalommal pedig eldicsekedett Himmler amerikai ezredessel való kapcsolatával.

Megbízatásomat, melynek értelmében az Erdélyből jövő híreket vettem át, és azokat a külügyminiszter részére feldolgoztam, 1946 nyaráig végeztem.

1946. augusztus első napjaiban a magyar békedelegációval, mint az erdélyi ügyek szakértője, kimentem Párizsba.

A külügyminiszter megbízott, hogy vegyem fel a kapcsolatot a nyugati emigrációban élő magyar diplomatákkal, és tudjam meg, milyen tevékenységet fejtenek ki a béketárgyalással kapcsolatban.

Miután nem voltak a fenti körökben ismerőseim, felkerestem br. Doblhoff Lillyt, akinek nemzetközi kapcsolatai vannak. Doblhoffot azelőtt nem ismertem. Doblhoff tájékoztattott a béketárgyalásokkal kapcsolatos akciókról, és megígérte, hogy összehoz Bakách-Bessenyeivel és Radvánszkyval.

Radvánszkyval kétszer hosszasan és egyszer futólag beszéltem. Beszéltem az összes Nyugaton levő emigránsokról, és szavai alapján az volt a benyomásom, hogy csupán ketten számítanak politikai tényezőnek: Eckhardt Tibor és Bakách-Bessenyei, a többiek privát ügyeikkel vannak elfoglalva.

Bakách-Bessenyeivel kétszer beszéltem. Ő kifejtette, hogy a jelenlegi magyar rendszert nem ismeri el törvényesnek, és véleménye szerint ma Magyarországon szovjet irányítás van. Egyébként teljesen közömbös a magyar belpolitikával szemben.

Doblhoff és Radvánszky igyekeztek rábeszélni, hogy maradjak Párizsban, és ne térjek vissza. Kérték, hogy a jövőben rendszeresen levelezzünk »code« alapján, ne-hogy valaki tudomást szerezzen kapcsolatunkról, sőt még a címzést és a feladó nevét is megváltoztatjuk, ajánlotta Doblhoff. Én ajánlottam, hogy úgy az én részemre, mint esetleg általam más részére közvetítendő leveleket Szász Endréné névre [D.B. Magyar Közösségbeli fedőneve] és az én címemre küldjék. Szó volt arról, hogy Apor Gábor erdélyi testvéréhez is a fenti módon én fogom eljuttatni Apor Rómából küldendő leveleit.

Végül is a »code«-[o]t Doblhoff a lakásomra küldte Párizsba, az elutazásunk előtt.

A vonatra szállva a »code«-[o]t egyéb írásokkal együtt átadtam Takácsi Miklósnak, mert ő futárlevéllel rendelkezett, és így nála biztonságban volt minden vizsgálat elől.

Takácsinak elmondtam azt, hogy a »code« a nyugati emigráns diplomataktól ered.

Párizsban lefolytatott megbeszéléseimről Gyöngyösi külügyminisztert mindig tájékoztattam, csupán azt nem közöltem vele, hogy Doblhofftól a »code«-[o]t átvettem.

A »code«-[o]t Budapesten megsemmisítettem hazaérkezésem után 3-4 nappal, amint Takácsitól azt visszakaptam. A fentebb említett emigránsoktól semmilyen értesítést nem kaptam, és én sem írtam nekik.

Párizsból történt megérkezésemtől egészen letartóztatásom idejéig az erdélyi anyag rendezésével foglalkoztam a külügyi levéltár számára.

Vallomásomat minden kényszerítő körülmény nélkül tettem, és azt helyesen veték fel. Ezt elolvasása után aláírással bizonyítom. Demeter Béla sk. Gyanúsított.”

Ezzel a vallomással adta ki a magyar állam Demeter Bélát a román hatóságoknak, illetve a Szekuritátnak. A vizsgálati dosszié 33. oldalán olvasható, 1954. augusztus 12-én készült „ítéletkivonat” szerint: „Demeter Béla, kémgyanú miatt volt eljárás elene. Román hatóságoknak átadva 1951. IV. 18. Az ítéletkivonat a büntetőintézet jelentése alapján készült.”

Hogyan történhetett ez meg? Úgy, hogy a két ország belügyminisztere, Rajk László és Teohari Georgescu 1946 kora tavaszán együttműködési megállapodást írt alá, melyet az új román belügyminiszter, Alexandru Drăghici is átvállalt, és amely román részről soha, de magyar részről nagyon is működött. Ezt jelentette akkor a kommunista internacionalizmus és jószomszédi viszony.

Hogy Demeter Béla kiadatása mennyire kapóra jött a román hatóságoknak, azt a korabeli történések igazolták. 1949 nyarára a román hatalom elérkezettnek látta az időt az erdélyi magyarság lefejezésére, vezetőitől való megfosztására. Akkor tartóztatták le Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspököt (1949. június 21.), pár hónappal később, november 3-án Kurkó Gyárfás országgyűlési képviselőt, a Magyar Népi Szövetség elnökét (1945–1947), dr. Szász Pált, az EMGE volt elnökét, Korparich Edét, a „Kaláka” Szövetkezeti Központ vezetőjét. Majd 1950. február 17-én Lakatos István szociáldemokrata politikust és országgyűlési képviselőt, aki 1945–46-ban a „Szövetség” Szövetkezeti Központ elnöke is volt, Venczel József szociológust, a Bolyai Tudományegyetem statisztikaprofesszorát, gróf Teleki Ádámot, az *Erdélyi Gazda* főszerkesztőjét, valamint Bodor Bertalant, a kolozsvári Erdélyi Bank volt igazgatóját. A legfőbb vád ellenük igen súlyos: összekövés és hazaárulás.

Emlékezzünk csak: javában folyt még Párizsban a békeszerződés előkészítése, amikor a Magyar Népi Szövetség Százas Bizottsága – Petru Groza és Luka László szorgalmazása-kényszere nyomán – nyilatkozatot fogadott el, melyet Gheorghe Tătărescu külügyminiszter 1946. szeptember 2-án a magyar–román határmegállapító bizottság előtt a következőképpen fogalmazott át: „...a magyar kormány kérései ellenkeznek az erdélyi magyarság kvalifikált vezetőivel, akik a Magyar Népi Szövetségben tömörülnek. Ezek ismételten kijelentették, miszerint Erdélyben a nemzetiségi probléma nem határprobléma, hanem a születő demokrácia és a határok megnyitásának kérdése. Íme a romániai magyarok igazi érzülete.”

Ezt pontosította a bizottság ülésén jelen lévő Demeter Béla, majd ismertette a három évvel későbbi letartóztatottak: Márton Áron, Szász Pál, Lakatos István, Korparich Ede – az erdélyi magyarság autentikus képviselői – aláírásával ellátott, általa kijuttatott Memorandum téziseit.

A román hatalom ezért akarta koronatanúnak állítani a „nagy perben”, hiszen jól emlékeztek Tătărescu korabeli jegyzékére is. Csakhogy 1946-ban a vádlottak nem követhettek el „hazaárulást”, hiszen Márton Áron kivételével mindannyian még ma-

gyar állampolgárok voltak. A román ügyészség végül is ejtette a Memorandummal kapcsolatos vádat, s a letartóztatottak többségét a magyarországi Rajk-üggyel hozták kapcsolatba. Márton Áron és társainak pere 1951. július 30. és augusztus 7. között zajlott le a bukaresti katonai törvényszéken. Ebben a perben már nem tartottak igényt Demeter Béla „koronatanúságára”.

Tragédiája 1952. karácsony szombatján teljesedett be. A sors iróniája: Ikarosz-termesztét meg nem tagadva Jilaván osztozhatott a börtönkenyéren Gheorghe Tătărescu volt román külügyminiszterrel – és talán folytatta vele a párizsi békeszerződés mindmáig befejezetlen vitáját. És az is a sors iróniája, hogy éppen egykori ellenfele lehetett mártírhálálának hírhozó tanúságtévője.¹²

■ JEGYZETEK

1. Tötössy Magdolna közlése, 1993. december 1. A D. B.-vel raboskodó Gyöngyössy István elmondása szerint, amelyet Demeter János is megerősített, 1952. december 24-én szőváltás, dulakodás tört ki az őt cellájába visszakísérő örök és D. B. között. D. B. a cella ajtajában elvágódott, az örök befelé rugdosták, majd rácsapták a fémajtót. D. B. koponyája a vasajtó és tokja közé szorult. Azonnal szörnyethalt.
2. Márai Sándor: Ratto d'Europa. Róma, 1954. Magyarul: Európa elrablása (Párizsi napok, 1946). Helikon Kiadó, Debrecen, 2008. 119–121.
3. Kertész István: Magyar békeillúziók 1945–47. Európa, Bp. 1995. 390–393.
4. Gyöngyösi János vizsgálati dossziéja az Állambiztonsági Szolgálatok (III/3-C oszt.) Történelmi Levéltárában (3.1.9.V. 2000/1.).
5. Gheorghe Tătărescu: Înseamnări. Vremuri și suferințe. Kézirat.
6. Haas György: Második Trianon (DunaNova Press, netváltozat, é. n. XIV. rész) című könyvében idéz Mikes Imre Reflektor című műsorából (SZER, 1953. július 16.).
7. Uo.
8. Uo.
9. Ifj. dr. Bakay Lajos: A szélnek eresztett nemzedék. Egy agysebész életútja a Dontól a Harvardig. XX. századi Intézet, Bp., 2004. 98–139.
10. Balás-Piri levele Kegyes Katalinnak a bukaresti katonai törvényszéken tárgyalt 1421/1951. sz. üggyel kapcsolatban. 1989. IV. 20. Kézirat, uo.
11. Horváth Aladár: Az eltüntetett szakértő. Somogyi Hírlap, II. évf. 88. sz., 1991. április 16.
12. Tătărescu: uo.

